

Három jubileum — három emlékkönyv

A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.

Szerkesztette Glatz Ferenc. MTA Történettudományi Intézete.

Bp. 1993. 451 lap.

Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerkesztette Glatz Ferenc.

MTA Történettudományi Intézete. Bp. 1993. 306 lap.

Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára.

Szerkesztette Glatz Ferenc. MTA Történettudományi Intézete. Bp. 1993. 470 lap.

Ritkán fordult elő a magyar historiográfiában, hogy egy esztendőben három jubiláló történetíró köszöntsenek pályatársaik egy-egy ünnepi kötetel. Emlékezetes év marad tehát 1993: Benda Kálmán és Kosáry Domokos nyolcvanadik, Niederhauser Emil hetvenedik születésnapjának tiszteletére láttak nyomdafestéket a testes emlékkönyvek. Kézbe venni is jólesik e köteteket; nem túlcicomázott kölesikkel kívánják fölhívni magukra a figyelmet; egyszerű és izléses, a korszerű technika nyújtotta lehetőségeket kihasználó borítójuk is jelzi, hogy itt a belső értékek a fontosak. Elég aztán a tartalomjegyzéket áttekinteni, hogy az értékek aranyfedezetéről meggyőződjunk.

Igen sok tanulsággal szolgál a jubilánsok műveinek bibliográfiája, amire ily száraz tényközlő műfaj esetében nem is számíthatnánk. A sorakozó évek és sokasodó művek egymásutánjában ugyanis olyan anomáliákra bukkanunk, amelyek nyomozó kedvünket nyomban felszítják. Mert az rendben van, hogy Kosáry Domokos első tudományos közleményét 1935-ben, Benda Kálmán egy évvel később jelentette meg, és debütálásuk után tanulmányok, szövegközlések, könyvismertetések folyamatosan gyarapodó számával voltak jelen a tudományos közéletben. A Pázmány Péter Tudományegyetem és az Eötvös Collegium közösségében történészé formálódott, külföldi tanulmányutakon tapasztalatokat szerzett fiatal szakemberek esetében nem is lehetett másként. És az is helyénvaló, a magyar tudomány évszázados fejlődésrendjébe illő, hogy 1946-tól Kosáry Domokos egyetemi magántanár állt a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében működő Történettudományi Intézet élén, mellette igazgatóhelyettesként pedig Benda Kálmán dolgozott. Tudományos közleményeik növekvő számát regisztrálhatja e korból bibliográfiájuk is.

1949-től azonban meredek zuhanás tapasztalható a megjelent művek sorában: alig néhány közlésük lá-

tott nyomdafestéket szaklapok és ismeretterjesztő folyóiratok hasábjain. Nem rajtuk múltott, a Rákosi-korszak tudománypolitikája szorította vakvágányra a kiváló szakembereket. Nincs azonban olyan gályapad — figyelmeztet Németh László —, amelyet az igazi értelmiségi kutatólaboratóriummal ne tudna változtatni, és e gondolat valósággá épült Benda és Kosáry erőszakkal félresiklatni akart életpályáján. Ekkoriban született „A Kosáry”-ként közismert történeti bibliográfia három vasos kötele, Benda pedig a magyar jakobinusok iratait rendezhette sajtó alá példamutatóan.

Különös fintora a sorsnak, hogy a tíz évvel fiatalabb Niederhauser Emil, szintén az Eötvös Collegium neveltje, életmű-bibliográfiájának tanúsága szerint szinte hasonló elbánásban részesült. 1948-ban még nyolc szakrecenziója jelenhetett meg a pályakezdő fiatal tudósnek, a következő években alig kettő-három. Nyilvánvalóan orosz, szlovák, lengyel, bolgár nyelvtudásának köszönhette, hogy mégis megmaradhatott a pályán.

Ha a nagy történelmi sorsforduló jeleit nyomozzuk a jubilánsok műveinek könyvészetében, Kosáry Domokos 1957—1961 közötti hiátusa azonnal szemünkbe ötlük, és a közelmúlt ismerője számára nem meglepő a magyarázat: az 56-os forradalomban való részvétel miatti börtönbüntetés.

Ótestamentumi korhatárokat fiatalos munkabírassal ünneplő történészeink szakmai rehabilitációja hamarabb következett be, mint a politikai. Bibliográfiájuk a tanú rá, hogy a hatvanas évek második felétől kezdve könyveikkel, tanulmányaikkal folyamatosan jelen voltak a szakma közéletében, míg tudománygazdagító munkájuk hivatalos elismerése egyre később. Az igazi rehabilitáció az 1990-e.s változások hozták el, amikor Kosáry Domokost immár szabadon választhatták a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé. És hogy nem megérdemelt

babéaikon kívánnak pihenni, azt 1991-től a megszokott mennyiségben és értékben megjelenő közleményeik jegyzéke bizonyítja.

Lezárva az ünnepelt életmű-bibliográfiájának korántsem érdektelen vizsgálatát, figyelmünket az emlékkönyvek igen változatos és gazdag tartalmú tanulmányaira fordíthatjuk. Óhatatlanul kalászat lesz e rövid áttekintés, bocsáttassák meg tehát a recenzensnek, ha a szívéhez közelebb álló művelődéstörténeti írásokra vet először pillantást.

Tóth István György a vas-zalai meg az abaúji kisnemesség betűismeretének, olvasni tudásának igen tanulságos elemzésére vállalkozott a Benda-emlékkönyvben; kiderül, hogy e réteg 70 százaléka a betűk passzív ismeretét sem jutott el a 18. század elején, a század folyamán azonban sokat javult a helyzet, párhuzamosan az olvasni-írni tudás társadalmi megbecsülésének növekedésével. A Kosáry Domokos tiszteletére összeállított kötetben a nyugat-magyarországi írni tanuló nemesasszonyokat veszi számba Tóth, rámutatva, hogy az írástudás először a nagybirtokos réteg asszonyai között terjedt a 16. század első felében. E mesterség nehézségeinek még a következő évszázadban is tudatában volt a társadalom; Csáky István írta menyasszonyának, Mindzsenti Krisztinának 1643-ban: „ne fárasszad sok írással magadat, mert aki ahhoz szokatlan, el nem kerülheti a főfájást miatta.” Hogy a főúri asszonyok keze alól milyen helytelen, fonetikus írású, gyakorlatlan betűvetésű szövegek kerültek ki, azt az erdélyi levéltárak-kézírártárak búvárlói is tapasztalhatják, Telekiné Vér Judittól és Beldiné Vitéz Zsuzsannától Árva Bethlen Katáig ívelvén a Tóth István György dunántúli megállapításaira rímelő erdélyi analógiasor. V. Windisch Éva ugyane kötetben a magyarországi értelmiségi réteg számszerű felmérésére tesz kísérletet az 1784–1809 közötti időszakból, jelezve, hogy az értelmiségiek túltermelődése már az egykorúaktól is regisztrált társadalmi gyűnyagot jelentett. R. Várkonyi Ágnes a Niederhauser-emlékkönyvben Comenius békefelfogását taglalja, nem titkolt célzással a jelenre, hiszen a nagy pedagógus megálmodta békesség, az egyetemes műveltségen alapuló „kölcsonös megértés Európája ma is a vágyak birodalmában létezik csupán”.

Számban nem túl nagy, értékben annál jelentősebb a mediavisztika tárgykörébe sorolható tanulmányok együttese a három emlékkönyvben. A neves szlovák történész, Richard Marsina a nyitrai püspökségről értekezik a Niederhauser Emil születésnapjára készült kötetben, ugyanott Engel Pál egy pápai szolgálatban álló magyar vitéz, Panyiti Jakab Rodosz szigetéről 1361-ben írott levelét közli, Györffy György pedig Galgóc, más néven Szolgyayó közép-kori várspánságának történeti adatait teszi közzé. Csáky Mihály erdélyi kancellár származásáról szólva Jakó Zsigmond a román történettudomány egyik, még Ion Lupaș professzorra visszamenő tévedését igazítja helyre a Benda-emlékkönyvben, kézzelfoghatóan bizonyítva a szemellenzős szakirodalmi „tájékozódás” évtizedekre kiható kárait. Ugyane kötetben Klaniczay Gábor a szent hercegnők uralkodói rezidenciájával szolgáló családi kolostorok

közép-európai elterjedését mutatja be, Engel Pál pedig Zsigmond király jövedelmeinek felmérésére tesz kísérletet. Székely György Mátyás király birodalomépítő politikáját tekinti át a korábbi földrajzi és történelmi feldolgozások és a források fényében. Engel Pál a Kosáry Domokos tiszteletére összeállított kötetben Ung megye 1398-as nemesség- és birtokösszeírására támaszkodva, a birtoktörténet és a genealógia módszereit egybekapcsolva rekonstruálja egy kistáj nemességének rétegződését. Ugyanott Borsa Iván a megyei levéltárak középkori kezdeményeit mutatja be szabolcsi és gömői regisztrumtöredékek segítségével.

A három kötet tanulmányainak zöme 16–19. századi témákat tárgyal. Egyháztörténeti-művelődéstörténeti fogantatású Péter Katalin *A református gyülekezet első száz éve Sárospatakon* és Szakály Ferenc *A sárvári provinciális humanista kör és a reformáció kezdetei* című tanulmánya a Benda-emlékkönyvben. Külpolitikai vonatkozásokat tár fel ugyanott Sahin-Tóth Péter *A francia külpolitika és a Bocskai-felkelés* és R. Várkonyi Ágnes *(Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai egyensúly esélyei)*, míg Demény Lajos az erdélyi fejedelmek székely politikájának mérlegét vonja meg. Csetri Elek Körmöczy János kolozsvári unitárius kollégiumi tanár és püspök, Soós István pedig Fodor Gerzson jakobinus érzelmi nagykörösi tanár életrajzát adja. Heckenast Gusztáv a Rákóczi-szabadságharc tábornokainak életrajzi adattárát közli, a Kosáry-emlékkönyvben pedig II. Rákóczi Ferenc szenátorainak életrajzi adatait teszi közzé. Ez utóbbiban olvashatjuk Kalmár János tanulmányát III. Károly magyar király kormányzási elveiről, H. Balázs Éva pedig a bécsi magyar testőrtisztek futárszolgálati utasítását ismerteti. A havasalföldi, erdélyi és bánáti bolgárok 18. századi közösségi jogairól ír Magyar István Lénárd a Niederhauser-emlékkönyvben, Fenyő István Eötvös Józsefet, az író-politikust és a politikus írókat mutatja be, Vörös Károly pedig az 1868-ban Budapestre küldött francia főkonzul miniszteri utasítását elemzi.

Örömmel látjuk a kötetekben a magyarországi szerzők mellett Richard Prazak, Andrei Pippidi, Rudolf Vierhaus, Jean Aubin, Arnold Suppan, Horst Haselsteiner, Alexander Zub vagy Karl Otmir Freiherr von Aretin nevét. A személyes vallomásokhoz laudációk szerzői között — mint várható — még több a neves külföldi történész: Georges Duby és Karl Nehring Kosáry Domokost, Gottfried Schramm és Alexandra Duțu Benda Kálmánt, Alekszandr Milnyikov és Olli Vehviläinen Niederhauser Emil közzönti. Azt már a magyar történettudomány egyetemessége jegyében nem is kell külön kiemelni, hogy mindhárom emlékkönyvben közölnek tanulmányt vagy laudációt erdélyi történészek: Benkó Samu, Csetri Elek, Demény Lajos, Egyed Ákos és Imreh István.

Gyarlóságának tudatában vállalkozott a recenzens e három szép kötet belső értékeinek fölillantására, méltatlanul rövid áttekintését azonban nem zárhatja anélkül, hogy mindhárom könyv megálmodójának és szerkesztőjének, Glatz Ferencnek munkájáról dicséret szót ne ejtene. Miként az ősnymtatványok kolofon-

jában, itt is a végére került annak neve, ki a betűkbe-
mondatokba-szövegekbe átlényegült gondolatot
könyvekbe foglalva tette az olvasó asztalára.

„Köszöntjük Öt” — e szavakkal zárta Glatz Fe-
renc egyik üdvözlő írását. Hozzá csatlakozva

köszöntjük a három történész-akadémikust: Benda
Kálmánt, Kosáry Domokost és Niederhauser Emilt,
nem feledkezve meg az emlékkönyvek értő szer-
kesztőjéről sem.

Sipos Gábor